

Rıza YILDIRIM, *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*. Ankara: İletişim Yayınları, 2019, ISBN: 978-975-0527-06-7, 368 sayfa.*

İsmail GÜLEÇ**

Öz

Bu çalışmada Rıza Yıldırım'ın *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu* adlı çalışması değerlendirilecek ve bu çalışmanın Alevilik ve Bektaşilik çalışmaları arasındaki konumu belirlemeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rıza Yıldırım, Hacı Bektaş Veli, Balım Sultan, Alevilik, Bektaşilik

Abstract

In this study, Rıza Yıldırım's book titled *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu* (The Birth of Bektashism from Hacı Bektaş Veli to Balım Sultan) will be evaluated and the place of this study between Alevism and Bektashism studies will be tried to be determined.

Keywords: Rıza Yıldırım, Hacı Bektash Veli, Balım sultan, Alevisim, Bektashism

Alevilik üzerine yaptığı araştırmalarıyla bilinen Rıza Yıldırım *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu* isimli çalışmasını kitaplaştırdı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019). Elimden bırakmadan büyük bir keyifle bir çırpıda okuduğum kitabın müellifini akıcı üslubundan dolayı tebrik ederek başlayayım sözlerime. İkinci tebrik ise hem kaynakları sınırlı olan bir dönemi hem de Köprülü, Babinger, Cahen, Gölpınarlı, Melikoff, Ocak gibi büyük hocaların yazdıkları bir konuda kalem oynatmak ve yeni bir şeyler söylemek cesaretini gösterdiği için.

Rıza Yıldırım, kitabın adından da anlaşılacağı üzere Bektaşilik tarikatının kuruluşuna giden süreci Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa, Seyyid Ali Sultan, Mürsel Baba ve Balım Sultan üzerinden dönemin tarihi ve edebi kaynaklarından istifade ederek Bektaşiliğin gelişim serüvenine ayna tutuyor. Bir diğer deyişle Osmanlı yönetiminin gayrimüteşerri derviş zümrelerini bir çatı altında birleştirme projesi olarak Bektaşiliği ve Balım Sultan'ı tercih etmesinin hikayesini anlatıyor. Bunu yaparken de konu ile ilgili yapılmış çalışmaları değerlendirdikten ve özetledikten sonra kendisinden önce ileri sürülen görüşleri eleştirmekten ve yeni iddialarda bulunmaktan geri kalmıyor. Bu da çalışmayı önemli ve özgün kılıyor.

Edebi metinlerden ve divanlardan yararlanarak bazı tarihi olaylara ışık tutmaya çalışması tarihçiler için edebiyat bilgisinin elzem olduğunu düşünen ve bu konuda birkaç konuşma yapmış ve bir makale yazmış biri olarak beni mutlu ettiğini ifade etmeliyim. Tarihçilerin pek yararlanmadıkları kaynaklardan olan divanlardan yararlanması dikkate şayan olmakla birlikte Sadık Abdal divanının kitapta anlatılanlardan

* Geliş Tarihi: 24.07.2019. Kabul Tarihi: 07.09.2019. DOI: 10.34189/hbv.91.010

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ismail.gulec@medeniyet.edu.tr; ORCID ID: orcid id: 0000-0002-0174-148X

anladığım kadarı ile klasik divanlardan farklı olduğunu, şeyhinin kerametlerini ve tarihinin erkânını anlatan didaktik şiirlerden oluşan divanın bir nevi erkânname olabileceğini düşündüm.

İddialı Bir Kitap

Rıza Yıldırım'ın kendinden önceki araştırmalardan farklı düşündüğü ve değerlendirdiği konular olduğundan bahsetmiştim. Aşıkpaşazade'nin Hacı Bektaş için söylediklerini değerlendirirken diğer kaynakları şahit göstererek onun kasten olumsuz yazdığını açıklaması, yazarın titizliğine örnek olarak gösterilebilir. Elvan Çelebi'nin Hacı Bektaş Veli'yi överken torunu Aşıkpaşazade'nin eleştirmesi ise yüzyıl içinde hem Baba İlyas ailesinin geçirdiği evrimi hem de Hacı Bektaş Veli'nin yerini göstermesi bakımından ilginç bir örnek. Yıldırım bu değişimin nedenlerini arıyor aynı zamanda.

Kitapta yazılanlara bakarak erken dönem Bektaşiliği için ehl-i beyt muhibbi nispeten gevşek Sünni bir tarikat olduğunu söyleyebiliriz. Yazara göre kırılma 15. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte başlıyor. Aşıkpaşazade'nin de bu dönemde yaşadığını hatırlatmak isterim.

Yazarın bir diğer iddialı görüşü Ahmet Yaşar Ocak'ın Hacı Bektaş Veli'nin *Makalat*'ı telif etmediği görüşüne karşı *Makalat*'ı telif etmiş olma ihtimalinin güçlü olmasından bahsetmesidir. Yıldırım ayrıca Aşıkpaşazade'nin Vefai olduğuna dair genel kabul hilafına İstanbul'daki önemli Zeyni şeyhlerinden bir olduğunu söyler.

Hacı Bektaş Veli'nin hayatında namazın yerinin olmadığını iddia etmenin mümkün olmadığını kitaptan öğreniyoruz. Ayrıca ilk dönem kurulan tekke ve zaviyelerde mescitlerin olması ve vakfiyelerinde imamların zikredilmesi erken dönem Bektaşilikte namaz konusunda bir sıkıntı olmadığını gösteriyor. Bu durum Sadık Vıcdani'nin saf ve bozulmamış dönem olarak değerlendirmesini destekler mahiyette.

Yazarın bence üzerinde durulması gereken görüşlerinden biri de Hacı Bektaş Veli'nin itikadında Alevi/Şii unsurların bulunduğu dair ciddi bir kanıt bulmanın zor olduğu cümlesidir. Hem Abdal Musa *Velayetnamesi*'nde hem Seyyid Ali Sultan *Velayetnamesi*'nde en ufak bir Alevi-Şii unsurun bulunmadığı gibi bir iddiayı dillendirmek ve ilk dönem şeyhlerine bakarak Bektaşiliğin Sünni olduğunu söylemek sanırım çok kolay olmasa gerek. Çok cesurca bulduğum bu cümlelere günümüzün politize olmuş Alevi dernek ve cemaatlerin sıcak bakacaklarını sanmıyorum. Bunu bilerek yazması Rıza Yıldırım'ın ilmin namusuna olan saygısını gösteriyor.

Kızıl Deli Sultan tekkesinin aşağı ve yukarı diye ikiye ayrıldığını ve Balım Sultan'ın yukarı tekkenin şeyhi olduğunu da ilk kez bu kitapta okudum. Ayrışmanın nasıl ve ne zaman olduğu konusunda vilayetnamelerden rivayetler var ancak benim aklıma Mürsel Baba ile ilgili özel bir durum olabileceği ihtimali de geldi. Ve bir diğer önemli hipotez, Balım Sultan'ın mücerret olmadığı ve Hacı Bektaş Veli ocağındaki

çelebilerden birinin kızı ile evlendiği iddiası. Ahmet Yaşar Ocak'ın da katıldığı çan-nigir ve damad olan Hızır Bali ile Balım Sultan'ın aynı kişi olduğu o döneme ait bir inamat defterinden yola çıkılarak iddia edilse de ben bu kadar kesin bir kanaatte bulunmanın hâlâ güç olduğunu düşünüyorum. Bunu derken de mücerretlik üzerine kurulu bir sistemi, gelenekte mücerretliğin başlatıcısı olarak kabul edilen ve bilinen bir pir-i saninin evlendiğini söylemek için çok daha güçlü delillere ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Hızır Bali ve Balım Sultan'ın aynı kişiler olduğunu ispat için daha güçlü delillere ihtiyacımız var.

Daha önce Aleviliğin doğuşu ile ilgili de kitap yazan Yıldırım'ın Alevilik ve Bektaşiliğin birbirinden bağımsız gelişen iki akım olduğunu, 1826'dan sonra Çelebiler ile Babagan kolu arasındaki mücadelede de Çelebilerin Alevi-Kızılbaş topluluklara dayandığını ve ayrışmanın farklı bir boyuta evrildiğini, birinin şehirde diğersinin kırsalda geliştiğini söylemesi oldukça dikkat çekici. Aslında bu ayrımın Çelebilerin doğuştan mürşid postunda oturmaları gibi Kızılbaşların da doğuştan Kızılbaş olmaları ile hem şeyhlerin hem de müritlerin sonradan Bektaşî olduğu Babagan kolu ile arasındaki en temel fark olduğunu söyleyebiliriz sanırım.

Kitapta ilk defa karşılaştığım değerlendirmelerden biri de Mevlana'nın aşk, Mahmud Hayrani'nin cezbe ve Hacı Bektaş'ın akıl yolu üzerinden tanımlanması oldu. Oysa aşk ve cezbe aynı şey olup biri olmadan diğeri olmaz. Aşk olmadan cezbe olmaz, cezbe olmazsa da aşk olduğu anlaşılmaz. Farkları cezbenin sürekli olup olmaması ile ilgili. Mahmud Hayrani'nin cezbeli hali daha fazla olduğu için Hayranî deniliyor. Hacı Bektaş gibi keramet sahibi ve bunu izhar etmekten çekinmeyen birinin yolu için de akıl yolu denmesi pek mümkün görünmüyor. Akıl daha çok kelamcıları ve felsefecileri tarif etmek için kullanılır. Ama üçünün de yolu ve usulü aynı, sadece yürüyüşleri farklı diyebiliriz.

Kitapta üzerinde durulan ve bariz bir şekilde gösterilen bir husus Otman Baba ve Rum abdalları ile Seyyid Ali Sultan ve Bektaşî dervişlerinin farklı olmaları ve ilk dönemlerde birbirlerini istememeleridir. Erkanı, yolu, ritüelleri hatta şeyhlerinin türbeleri bile farklı bu iki grup arasında birleşme olması için birkaç asrın geçmesi gerekecek. Rum abdalları biraz daha serbest ve okuma-yazma konusunda diğersleri kadar yetkin değiller. Özellikle Yeminî'den hareket ederek bazı Hurufî inançları da Rum abdalları kanalıyla Bektaşîliğe girmiş oluyor.

Daha Fazla Tartışılmalı

Kitapta üzerinde daha ayrıntılı durulmasını ve tartışılmasını beklediğim konular da var. Ahmet Fakih'in kim olduğu meselesi mesela. Ahmet Fakih konusu bence üzerinde daha fazla durulmayı hak ediyor. Yazarın kaynaklarda geçen bilgi kısıntılarından yola çıkarak hakkında bir şeyler söylediği Ahmet Fakih Bektaşilik için önemli bir figür olarak duruyor. Özellikle onun isminin ardından söylenen Fakih unvanı, Mevlana'nın babasının müridi olması tasavvuf anlayışı hakkında bize bilgi veriyor. Ahmed

Fakih'in Bahaüddin Veled çevresinde çok itibar görmemesi meczupluğundan ve formal eğitimin dışına çıkmasından dolayıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelenlerin seyyidlik meselesi geçiyor ancak diğer konular gibi yeterince tartışılmıyor. *Nesebname* ve *Miratü'l-Makasid*'de Hz. Hüseyin'e kadar çıkartılan nesebi hakkında tartışmalardan bahsedilebilirdi. Baba tarafından Arap ana tarafından Türk olduğu söylenerek bir orta yol bulmaya çalışanların da olduğu seyyidlik meselesi bence daha fazla tartışılmayı hak ediyor.

Bahsedilmeyen Menkıbeler

Özellikle Hacı Bektaş'ın çağdaşı sayılabilecek kaynaklardan yola çıkılarak onunla ilgili menkıbelerden bahsedilirken Yunus Emre'nin meşhur buğday menkıbesinden bahsedilmemesi dikkatimi çekti. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'nun kutbu ve gözcüsü olduğunu ispat etmeye çalıştığı bölümde Hacı Bektaş Veli'nin Yunus'un kılıdını Taptuk Emre'ye verdiğini söylemesi onun Anadolu'da erenler arasındaki yerin anlaşılmasına yardım edeceğini düşünüyorum.

Aynı amaca hizmet edeceğini düşündüğüm bir diğer menkıbe Mevlana ile ilgili. Hacı Bektaş Veli'nin Mevlana ile arasındaki münasebetlerin sıcak ve birbirlerine karşı hürmetkâr olduğunu gösteren dervişi Sarı İsmail'i Mevlana'ya göndermesinden bahsetmemesi dikkatimi çeken bir diğer menkıbe oldu. Oysa her iki menkıbe de yazarın görüşlerini destekleyecek mahiyetler.

İstifade Edilmeyen Kaynaklar

Yıldırım'ın kitabında Hurufilik ile Bektaşilik arasındaki ilişkinin irdelendiği bir bölüm olmasına rağmen Sadık Vicdani'nin *Hurufilik ve Bektaşilik Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar* isimli kitaptan istifade etmediğini görüyoruz. Ayrıca Veled Çelebi İzbudak'ın Bektaşiliğin menşei üzerine kaleme aldığı makalesi ile Mehmet Süreyya'nın *Bektaşilik ve Bektaşiler* isimli eserinden yararlanmamasının da bir nedeni olmalı.

Sadık Vicdani Bektaşiliği üç döneme ayırır. İlki ilk iki asırda olan ilk ve saf Bektaşilik. İkinci dönem Şiilikle karışık Bektaşilik, son dönem ise Hurufiliğin karışmasından sonraki hali. Şayet kitaptan istifade etseydi Vicdani'nin tasnifi üzerine bir değerlendirmede bulunabilirdi. Muhtemelen Sadık Vicdani'nin bu görüşüne katılmayacaktı.

Kitapta aradığım bir diğer konu Şeyh Bedreddin idi. Şeyh Bedreddin Balkan coğrafyasında nüfuz sahibi ve Rum abdallarına hitap eden bir mutasavvıf olarak konu ile irtibatlandırılabilir birtakım özellikleri var. Şeyh Bedreddin'i destekleyen sosyolojik yapı ile Bektaşiliğin nüvesini oluşturan sosyolojik yapının birbirine yakın olduğunu biliyoruz. Hatta onun muhiplerinden "Bedreddin sūfileri" diye anılan bir zümre zamanla Alevî-Kızılbaş kesime karıştığı ve eridiği söylenir. Bence kısaca da olsa bir bahisle Şeyh Bedreddin'den bahsedilmeliydi.

Yazarı Güzel Bir İş Çıkarmış

Kitabı okurken aynı şeyleri tekrar tekrar okuyormuş hissine kapıldım zaman zaman. Ayrıca ben olsam son bölümü müstakil bir çalışma yapardım ve bu çalışma da bu kitabı tamamlamış olurdu.

Hem kendisinden önce yapılan çalışmalarda öne sürülen fikirleri yeniden tartışmaya açtığı hem de günümüzde gittikçe gelenekten uzaklaşan Alevi-Kızılbaş toplumunun tepkisini alabilmeyi göze alarak gördüklerini ve düşündüklerini cesurca yazdığı için Rıza Yıldırım'ı bir kez daha tebrik ederim. Bu kitap bundan sonra yapılacak birçok araştırmanın aynı zamanda başlatıcısı olacaktır.

Tarih spekülasyonu sevmez biliyorum ama insanın da aklına geliyor. Acaba Safeviler olmasaydı Osmanlı merkezi hükümeti ile Türkmenler arasındaki makas bu kadar açılır mıydı?

Kaynakça

- Ahmet Rifat Efendi, Topal. (haz. 2007). *Gerçek Bektaşilik: Mir 'âtü'l-mekasid fi def'i'l-mefâsid*. Haz. Salih Çift. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Güzel, Abdurrahman. (1999). *Abdal Musa Velayetnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hacı Bektaş-ı Veli. (haz. 1996). *Makalat*. Terc. Esad Coşan. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- . (haz. 2007). *Velayetname*. Haz. Hamiye Duran. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mevlana Safiyyüddin. (haz. 1996). *Nesebname Tercümesi* . Haz. Kemal Eraslan. İstanbul : Yesevi Yayıncılık.
- M. Sadık Vicdani. (1358/1939). (haz. 2016). *Hurufilik ve Bektaşilik : Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar?* Haz. İsmail Güleç. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sayar, Ahmet Güner. (2018). *Velayetten Siyasete Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli Sultân) Vilayetnamesi* . (ty). Haz. Bedri Noyan, Ankara: Ayyıldız Yayınları
- Şeyh Baba Mehmed Süreyya. (1327/1909). (haz. 2012). *Bektaşilik ve Bektaşiler*. Yayına hazırlayanlar Dursun Gümüšoğlu ve Jülide Tokçiftci. İstanbul: Hoşgörü Yayınları.
- Yıldırım, Rıza. (2019). *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*. Ankara: İletişim Yayınları.